

**KOVÁČIK
KULAŠIK
KULAŠIKOVÁ
ONDRIA
ŠKUTOVÁ**

**SÚČASNÉ POLITICKÉ
TEÓRIE II.**

BRUCOLO
UNIVERSITATEA
DE ECONOMIE

 ELIANUM

Branislav Kováčik
Peter Kulašik
Zuzana Kulašiková
Peter Ondria
Daniela Škutová

SÚČASNÉ POLITICKÉ TEÓRIE II.

 ELIANUM

Autori: prof. PhDr. Peter Kulašik, CSc.
doc. PhDr. Branislav Kováčik, PhD.
doc. PhDr. Peter Ondria, PhD.
doc. PhDr. Daniela Škutová, PhD.
PhDr. Zuzana Kulašiková, PhD.

Názov: **SÚČASNÉ POLITICKÉ TEÓRIE II.**

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB

Recenzenti: prof. PhDr. Svetozár Krno, CSc.
doc. PhDr. Martin Klus, PhD.

ISBN 978-80-557-0710-5

OBSAH

Úvod.....	4
Politická teória slobodného republikanizmu.....	5
Politická teória konzervativizmu.....	26
Politická teória libertarianizmu.....	59
Politická teória komunitarizmu.....	79
Elitistická teória demokracie.....	103
Liberálno-procedurálna demokracia.....	130
Deliberatívna demokracia.....	145
Záver.....	166
Menný register.....	169

ÚVOD

Moderná politológia sa od svojho počiatku začiatkom dvadsiateho storočia vyprofilovala ako samostatná disciplína v rámci sociálnych vied. V období jej najbúrlivejšieho rozmachu, ku ktorému došlo po druhej svetovej vojne, sa rozvinul široký proces špecializácie a diferenciacie. Politológia obsahuje určité trvalé jadro, ktoré popri iných čiastkových disciplínach (napr. medzinárodná politika, porovnávací systémová analýza a iné) zahŕňa aj politickú teóriu (najčastejšie označovanú ako „politická teória“ alebo „dejiny politického myslenia“). Predkladaný druhý diel „súčasných politických teórií“ ponúka pohľad, popri normatívnych, aj na niektoré analyticko-politické modely ako teoretické konštrukty, ktoré sa politickú realitu pokúšajú vysvetliť a pochopiť.

POLITICKÁ TEÓRIA SLOBODNÉHO REPUBLIKANIZMU

Máloktorý politický filozof, zaoberajúci sa fenoménom „moci“ ako predmetom sociálno vedeckej analýzy, zanechal v politickej teórii dvadsiateho storočia taký hlboký odkaz ako Hannah Arendtová. Ako napísal E. Vollrath Arendtová síce nezanechala uzatvorené systematické dielo, ale „otvorenosť jej myslenia sa môže stať podnetom a impulzom k prelomeniu strnulých kategórií tradičného politického myslenia, ktoré, ako sa ukázalo, nestačili k výkladu nových fenoménov, s ktorými boli ľudia v politickej sfére konfrontovaní“ (Vollrath, 1993, s.13). Pravdepodobne nič necharakterizuje Arendtovej miesto v politickej teórii uplynulého storočia lepšie ako pojem, ktorý použila vo svojom prvom diele, v životopise Rachel Varnhagenovej. V knihe venovanej historickej osobnosti, ku ktorej „pociťovala zvláštnu spriaznenosť“ (Yong - Bruehlová, 2004, s. XIV) rozlíšila dve možnosti židovského života v modernej spoločnosti: buď sa dostávam do pozície „parvenu“ usilujúceho o asimiláciu, ktorá sa nikdy nepodarí, alebo sa stávam „páriom,“ či už z vlastnej vôle alebo riadením osudu vykoreným a nikdy neasimilovaným cudzincom.

Arendtovej biografía je akoby obrazom života páriu, večného, nikde nezakoreného cudzinca. Narodená vo východnom Prusku ako nemecká židovka je prinútená emigrovať do Francúzska a neskôr do Spojených štátov, kde v roku 1951 prijíma štátne občianstvo. Ako sympatizantka sionizmu a mladého izraelského štátu, ktorý je pre ňu formou kolektívneho sebaurčenia, kritizovala židovský nacionalizmus a sama sa stala terčom nenávisťnej židovskej kritiky. Táto „cudzosť“ ako dôsledok spoločenského nonkonformizmu, slobody ducha a životnej nezávislosti, čo považovala za nevyhnutnú podmienku intelektuálneho úspechu, sa stala do určitej miery hlavnou témou jej politickej teórie. Skúsenosť páriu, vykoreného cudzinca, ktorý stratil svoju vlasť a nenašiel novú, vedie k tomu, že pária nepovažuje a neprežíva svoju inakosť ako nedostatok, ktorý treba prekonať. Arendtová z toho vyvodila záver o nevyhnutnosti vytvorenia určitých inštitucionálnych právnych a politických predpokladov zabraňujúcich aby sa vykorenenosť zmenila na bezprávie. Táto špecifická pluralita skutočných ľudí (wirkliche Menschen), presvedčenie, že človek nie je abstraktnou etnickou, politickou alebo religióznou entitou, že politická rovnosť je fundamentálnym právom, je kvintesenciou Arendtovej politickej teórie (por. Bonacker, 2009, s.178-179).

Hannah Arendtová svoj špecifický pohľad na minulé i súčasný svet z pozície normatívnej politickej filozofie najpregnantnejšie vyjadrila v teoretickej otázke, ktorú si sama

položila: „čo je politika?“ aký by mal byť vzťah medzi filozofiou a politikou v modernom svete? Bola a „zostala konzervatívkou a zároveň revolucionárkou... hoci si uvedomovala,...že sa vystavuje kritike tých, ktorí sú len konzervatívami alebo len liberálmi“ (Yong - Bruehlová, 2004, s. 224). Jej politický postoj medzi liberalizmom a konzervatizmom je rovnako ambivalentný aj v politickej teórii. Na jej politickú teóriu sa odvolávajú tak zástancovia elitárnych a aristokratických smerov ako aj radikálni demokrati. Arendtová je považovaná za jedného z najprecíznejších analytikov totalitarizmu, za vášnivého komentátora a suverénneho znalca novovekých politických revolúcií, ale aj za autorku neustále provokujúcu diskusie, ktoré sa dnes už stali obsahom klasických spisov modernej politickej filozofie. V jej originálnom diele zahrňujúcom úvahy z oblasti politickej filozofie, právnej filozofie a teórie demokracie (hľadania kritérií legitimacy politického poriadku), nachádzame všetky základné myšlienkové inšpirácie autorov 19. a 20. storočia, ale aj riešenia prekonania krízy modernej epochy.

Duchovné a kultúrne korene Arendtovej, tohto „Sókrata 20. storočia,“ sú pevne spojené s európskou klasickou filozoficko-teologickou vzdelanosťou a tradíciou politického myslenia. Prepojenie a recepciu tradícií politického myslenia Arendtová súčasne spájala s odmietnutím metafyzickej interpretácie tejto tradície tak, aby mohla „novým spôsobom“ popísať európske „antimetafyzické“ politické myslenie. Vychádzala pritom z troch politických teórií: z Aristotelovho rozlišovania medzi *vita activa* a *vita contemplativa*, teda medzi konaním a myslením, z Kantovej myšlienky mravnej slobody, ľudských práv a dôstojnosti človeka a z republikánskych tradícií politického myslenia obsiahnutých v dielach Tocquevilla a Rousseaua. Nemaľý vplyv na jej politickú teóriu mala aj Heideggerova filozofia existencializmu, ktorý bol jej učiteľom, veľkým vzorom a priateľom. Arendtová verila, že Heideggerov pojem a analýza „sveta,“ analýza človeka z historického aspektu jeho bytia, vytvárajú pre filozofiu bezpríkladnú možnosť urobiť fenomén politična predmetom myslenia a skúmania.

Pri vymedzovaní špecifického chápania politiky, ktorej jediným, skutočným zmyslom je sloboda, majú u Arendtovej osobitný význam kategórie myslenie a konanie, ktoré akoby pôsobili na pozadí vzťahu dvoch spôsobov života: *vita activa* a *vita contemplativa*. V rozličných politických esejách z päťdesiatych rokov publikovaných pod spoločným titulom *Medzi minulosťou a budúcnosťou* sleduje ako sa obe kategórie vyvíjali v dejinách politickej filozofie od Platóna (s jeho „dvoma svetmi“) až po moderný svet. Analyzuje mysliteľov

akými boli Kierkegaard, Nietzsche a Marx, ktorí sa tejto tradícii postavili a v ďalšom vývoji mali na chápanie politiky ako slobody negatívny vplyv. Myslitelia epochy 19. storočia vo svojich ťažko zrozumiteľných a pochopiteľných traktátoch prerušili tradíciu politického myslenia a vytvorili novú teóriu politiky, ktorú pochopili ako výzvu k novému začiatku. Pre všetky „relevantné politické otázky mala predstava o novom začiatku nedozerané následky“ (Arendtová, 1994, s. 35).

Prvý kto sa pokúsil prekonať priepasť medzi myslením a konaním odkazom na tradíciu bol Burke. Po ňom prišiel Hegel, ktorý tradíciu nahradil históriou. Po Hegelovi sa objavil Marx a Nietzsche. Prvý z nich odmietol tradíciu vo sfére politiky a druhý vo sfére hodnôt. V náboženstve uskutočnil rovnaký prielom Kierkegaard – jeho viera už bola vierou bez tradície a teda vierou absurdnou. Sprievodným znakom morálneho a hodnotového nihilizmu bolo úsilie konzervatívnych mysliteľov hľadať „organický“ charakter spoločenského života a „prirodzený“ výber elít. Z pôvodnej autority tradície zostala len „autorita.“ Takýto spôsob uvažovania logicky vyústil v odmietnutie demokracie a k nástupu totalitarizmu. Totalitárna vláda má bezprecedentný charakter – nemožno ju hodnotiť v rámci tradičných morálnych noriem ani tradičným systémom právnych princípov. Táto moc „rozbila jednotu západnej histórie,“ noriem a tradície. Špecifikom totalitarizmu nie je nastolenie nového politického poriadku ale aj odmietnutie práva, zničenie súkromného života a izolácia jednotlivca. Výsledkom totalitnej diktatúry je osamotenosť, „skúsenosť úplnej neprináležitosti k svetu vôbec.“

Analýza totalitarizmu sa stala východiskovým bodom celého Arendtovej diela. Kniha nie je len vysvetlením prečo a kde sa totalitarizmus (národný socializmus a stalinizmus) mohli stať politickým výrazom doterajších dejín, ale predovšetkým toho ako sa mohlo stať, že vznikla celkom nová forma násilného panstva deštruujúca „starú politiku.“ Arendtová vo svojom veľkom diele neanalyzuje vznik totalitného systému v historickej následnosti, ako by to urobil historik. Jej záujem sa koncentroval na zodpovedanie otázky, ako a prečo mohol takýto druh politického režimu vôbec v dobe moderny vzniknúť? V tomto zmysle ide o prácu, ktorá je „bezpríkladnou syntézou filozofie a politiky“ (Benhabib, 2006, s. 111).

Na pozadí úvah o fenoméne totalitarizmu ako nového typu diktatúry (potláčajúcej človeka s cieľom totálneho panstva) rozvíja Arendtová predstavu o tom, čo je politika, čím by politika mohla byť a čím by mala byť. V tom spočíva jej veľký prínos k politickej teórii našej epochy. Totálna deštrukcia politična má byť nahradená novou koncepciou autonómie

politická, ktorú je potrebné začať ambicióznou korekciou západného politického myslenia počnúc Platónom.¹ Arendtovej koncepcia „novej politiky“ sa môže javiť ako utopická, ale v skutočnosti je modelom inšpirovaným gréckou polis, názormi amerických republikánov, otcov - zakladateľov Spojených štátov (myšlienky spontánnych a dobrovoľných združení v rámci republiky). Cítíme tu aj inšpiratívny vplyv modelu odzrkadľujúceho niektoré stránky revolučných rád z modernej histórie. Ide o určitý druh kontra programu reálnej politiky odrážajúcej slabé stránky moderného liberalizmu ako i deficity demokratického socializmu (por. Sontheimer, 2006, s. 255-256).

Depolitizácia a deštrukcia politická

Počas návštevy v Nemecku v roku 1955 sa Arendtová zamýšľala vyložiť svoje úvahy o politike (politické) v samostatnej knihe, v akosi *Úvode do politiky*.² Nemalo ísť o klasické učebnicové poňatie úvodu do štúdia politiky, ale o „úvod do toho, čo politika vlastne je a s ktorými podmienkami ľudského bytia má politično dočinenia“ (Arendtová, 1993, s. 137). Hoci zamýšľaná kniha vzhľadom na iné projekty nevyšla, môžeme z Arendtovej spisov, predovšetkým z eseje *Čo je politika?* zrekonštruovať čo pod politikou chápala. Ako na to upozornila U. Ludz, to čo pod týmto fenoménom chápala, sa zásadne odlišovalo od mainstreamu prevládajúcom vo vtedajšej politickej teórii a dokazuje jej originalitu ako politickej mysliteľky.

Arendtová pri hľadaní pozitívneho zmyslu a obsahu politická vychádzala z dvoch elementárnych skúseností dvadsiateho storočia, ktoré tento zmysel zahabili, či dokonca prevrátili v jeho opak: prvým bol vznik totalitných systémov v podobe národného socializmu a komunizmu a druhým bola skutočnosť, že politika vo veku atómovej bomby dáva k dispozícii technické prostriedky, ktoré dokážu vyhladiť ľudstvo a tým aj akýkoľvek druh politiky. Skúsenosti, ktoré sme s politikou našej epochy nadobudli sú tak zlovestné, že musíme o zmysle politiky pochybovať. „Vojny a revolúcie, nefungujúce parlamentné vlády a demokratické stranické aparáty, vytvárajú základnú politickú skúsenosť nášho storočia“ (Arendtová, 1993, s.124).

Proces depolitizácie. Totalitarizmus je podľa Arendtovej fenoménom, ktorý dokumentuje „krízu moderny a modernu ako krízu“ (Vollrath, 1993, s.15). Z tohto hľadiska je potrebné kriticky revidovať (v heideggerovskom zmysle „deštruovať“) tradičné kategórie

¹ Arendtová sa kriticky vyjadrovala k americkej politickej vede, ktorá politiku primárne skúmala ako prejav „vzniku, rozdeľovania a distribúcie“ moci.

² Arendtovej kniha ma byť akýmsi pandantom nedávno publikovaného *Úvodu do filozofie* K. Jaspersa.

politického myslenia akými sú suverenita, moc, vláda, zámena konania a výroby a rola historického myslenia. Arendtová pri skúmaní týchto kategórií ako „chladná a abstraktná mysliteľka“ (Yong - Bruehlová) používala osobitnú filozofickú metódu („konceptuálnu analýzu“), pomocou ktorej zisťovala pôvod určitých politických konceptov v konkrétnych historických, spoločenských, kultúrnych a politických podmienkach, ktoré viedli k ich vzniku. Ako napísala v knihe *Ludský údel* podrobila fenomenologickému skúmaniu tri pojmy: podmienky ľudskej existencie, ľudské činnosti a priestor, v ktorom sa tieto činnosti uskutočňujú. „Všetky tieto aktivity a im zodpovedajúce podmienky sú úzko spojené s najvšeobecnejšími podmienkami ľudskej existencie: s narodením a smrťou, s pôrodnosťou a úmrtnosťou. Výroba zabezpečuje nielen prežitie jednotlivca, ale aj druhu. Práca a jej produkt, ľudský artefakt, dávajú istú stálosť a trvalosť márnosti ľudského života a pominuteľnej povahe ľudského času. Čin, tou mierou akou sa zapája do založenia a uchovávanía politických útvarov, vytvára podmienku pre spomienku, to znamená pre dejiny... nový počiatok vlastný narodeniu môže svet pocítiť len preto, že novo prichádzajúci má schopnosť začať niečo nové, to znamená konať“ (Arendtová. 1958, s. 8-9).

Štúdium procesu depolitizácie, ktorý v konečnom dôsledku viedol k deštrukcii politična a k vzniku nových štátnych štruktúr pohlcujúcich súkromnú sféru jednotlivca, začína v antike. Rozdiel medzi súkromným a verejným, medzi *vita contemplativa* a *vita activa*, viedol u antických národov k autonómii politična a k vytvoreniu spoločného sveta zaisťujúceho bezpečný a pokojný život občana. Dobrý a šťastný život bol v tomto svete bez aktívnej účasti na verejnom živote nemysliteľný. Sloboda antických národov spočívala na participácii občanov na verejnej moci. Situácia sa zmenila príchodom kresťanstva. Antické chápanie politična začalo strácať hodnovernosť tak, ako kresťanský svetonázor menil *vita activa* v prospech *vita contemplativa* a verejné v prospech súkromného. Kým v antike sa aktívna politická činnosť chápala ako prejav najvyššieho občianskeho povedomia, potom kresťanstvo považovalo jednotlivca za a priori nesmrteľného. Jeho úsilie sa malo predovšetkým sústrediť na vnútorné zosúladenie s Bohom. Viera nahradila konanie a verejná oblasť stratila svoj centrálny význam.

K obrodeniu *vita activa* dochádza až rozpadom monopolu kresťanského svetonázoru v dôsledku vzniku protestantizmu a nástupu prírodných vied v novoveku. Vo svete nových ekonomických a kultúrnych podmienok sa môžu ľudia vrátiť k dobrému životu. Podobne ako M. Weber aj Arendtová vidia tento proces ako hodinu vzniku kapitalizmu: protestantizmus vyžadoval od veriacich aby boli v profánnom svete aktívnymi a prírodovedci ukázali ako sa skutočný svet vytvára a ako funguje. V politickej teórii sa v tomto období presadzuje názor,

že politický poriadok nie je prejavom božej vôle a spravodlivý poriadok musí ešte len vzniknúť. Namiesto kontemplatívneho veriaceho prichádza *homo faber* s jeho účelovou racionalitou zameranou na prácu a vyrábanie. Objavenie výrobcu v novoveku, ktorý prioritizuje práx pred kontempláciou znamená návrat k *vita activa* a je predpokladom vzniku modernej spoločnosti. Tento proces má aj negatívnu stránku: vlastný zmysel konania je redukovaný na výrobu, ktorá sa riadi vlastnými pravidlami a zákonmi. „Konanie ako najvyššia aktivita bolo zosadené a nahradené vyrábaním. Politika sa premenila z konania seba rovných vo výrobu konečných výsledkov“ (Vávra, 2007, s. 4). Keď konajúcich ponímame ako vyrábajúcich nahradíme intersubjektivitu (vzťahy medzi ľuďmi) inštrumentalitou a subjekt nahradíme prostriedkom.

Paralelne s kultúrnou premenou konania na výrobu prebiehal aj vývojový proces spoločenských štruktúr, ktorý Arendtová opísala ako *odpolitizovanie*. S nástupom novoveku sa menia aj pôvodne ostro vytyčené rozdiely medzi verejným a súkromným priestorom. Ekonomika vystupuje z privátnej sféry, do ktorej patrila v antike (*oikos*) a konštituuje sa ako verejná záležitosť (*polis*). To čo bolo pôvodne súkromným sa stáva verejným: vznikla moderná spoločnosť, stredobodom ktorej sa stáva sociálna otázka. Povedané inými slovami: problémy *oikos* začali byť riešené na pôde *polis*, ale metódami *oikos*. Nakoniec sa *polis* stáva veľkou rodinou (národom), ktorej vláda nevládne ale ktorú spravuje, tak ako pán spravuje svoju domácnosť (por. Vávra, 2007, s.7-8). Zmena spoločenských štruktúr vyúsťuje v to, že vlastné politické otázky, ktoré spájali ľudí v spoločnom živote, sa transformujú na otázky technické, na nástroj administrovania. Ľudia môžu vyrábať či pracovať osamotene, ale vtedy sú ako „robotujúce“ zvieratá. Pokiaľ v antike jestvovalo vedomie, že občan dosahuje svoje ciele v spoločnom živote, potom v modernej epoche sa výroba cení väčšmi ako práca a čin. Namiesto *homo faber* nastúpil v modernej dobe *homo laborans*. Kým Gréci a Rimania odlišovali verejný priestor od súkromného priestoru (*polis* ako sféra slobody a *oikos* ako sféra materiálnej potreby), potom naše časy obetovali autonómiu politična odpolitizovaniu. „Všetko, čo je skutočne „súkromné,“ ostáva už len v rámci jednotlivcov ako subjektívna skúsenosť alebo ako to, čo Hannah Arendtová nazýva „intimitou“ (Yong – Bruehlová, 2005, s. 369).

Arendtová rozlišovala v modernom odpolitizovaní dva nosné stĺpy: kapitalizmus a jeho dôsledok - modernú masovú spoločnosť a imperializmus - v kontúrach európskych národných štátoch. V modernizačnom procese došlo v polovici 19. storočia k rozsiahlej industrializácii a technizácii spoločnosti. V dôsledku toho sa etabloval nový princíp samoúčelnosti, ktorý nahradil dovtedy prevládajúcu paradigmatu racionality. Kapitalizmus sa v podobe masovej

spoločnosti stal samoučelným, ničím neobmedzeným systémom produkcie a konzumácie (Arendtová, 1989, s. 56). V masovej spoločnosti sa presadzuje absolútny konformizmus, akási všeobecná záujmová harmónia vyúsťujúca do hodnotovej nivelizácie. Sloboda sa redukuje na negatívnu slobodu, na odmietnutie všetkého, čo by ohrozovalo nerušenú realizáciu súkromných záujmov. Dôsledky privatizácie a depolitizácie Arendtová vidí v odcudzení a vykorenení moderného človeka, ktorý už nie je schopný orientovať sa na svoj autentický svet.

Vonkajším prejavom princípu samoučelnosti sa stal imperializmus, ktorý kolónie považoval za zdroj vykorisťovania a obohacovania. Utlačovateľský mechanizmus imperializmu spočíval na dvoch princípoch. Po prvé, na zavedení rasovej ideológie rozlišujúcej medzi domácim obyvateľstvom a koloniálnymi národmi. Na jednej strane, v domácom prostredí to viedlo k myšlienke ľudských práv, kým na strane druhej sa praktizoval útlak. Etnická definícia depolitizovala národný štát - národ sa už nechápal ako politická, ale ako etnická jednota. Imperializmus tak nebol koloniálnym panstvom ale skôr efektívnou byrokraciou, kde zákony boli v politickom zmysle nahradené spravovaním. Imperializmus nevytvoril politické panstvo ale sa stal súčasťou modernej deštrukcie politična, pretože s kolonializovaným i s vlastným národom jednal ako s objektom. Moderný národný štát sa podľa Arendtovej napokon rozložil pod vplyvom sebadeštruktívneho kapitalistického princípu nekonečnej samoučelnosti a expanzívnej dynamiky.

K rozpadu európskych národných štátov došlo aj pod vplyvom vnútorných protikladov a antinómie medzi štátom a národom, ktorá je prítomná už od Francúzskej revolúcie. Na jednej strane totiž národný štát spočíval na princípe suverenity ľudu, ktorý mal svoje dôsledky v normách a zákonoch prijatých samotným politickým spoločenstvom. Princíp národnej suverenity vychádzal z toho, že tieto zákony tvorí len vôľa ľudu. Na druhej strane pozná moderný národný štát aj práva, napr. ľudské práva, ktoré sú nezadateľnými a nescudziteľnými právami každého jednotlivca - občana. Národný štát tak spojil nespojiteľné: osobitosť každej konkrétnej demokratickej tvorby politickej vôle so všeobecnosťou zákonného panstva. Najviditeľnejšou sa antinómia stala v ponímaní slobody - na jednej strane existovala bezpodmienečná a ničím nelimitovaná sloboda, na strane druhej sa sloboda mohla realizovať len v určitom politickom a prísne ohraničenom priestore.

Ako princíp národnej suverenity sa táto antinómia rozšírila prakticky do všetkých štátov Európy po prvej svetovej vojne. Staré, ale aj novo vzniknuté národné štáty, obsahovali prvok vlastnej dekonštrukcie: mali garantované univerzálne ľudské práva, ale tieto práva sa realizovali len v kontexte konkrétneho štátneho a politického spoločenstva. Keď sa po prvej

svetovej vojne začalo rozlišovať medzi štátotvorným národom a menšinami, bola univerzálnosť ľudských práv spochybnená. Príslušníci menšín stratili právo na kolektívne politické sebaurčenie a vznikla tak menšina vo vlastnom štáte. Na nové štáty pôsobila táto kliatba ako zárodok smrteľnej choroby. „Národný štát nemôže existovať, keď nie sú všetci jeho občania rovni pred zákonom a žiadny štát nemôže jestvovať, keď časť jeho obyvateľov stojí mimo všetkých zákonov...“ (Arendtová, 1955, s. 601). Tak podľa Bonackera skončil experiment európskych národných štátov, stojaci na krehkej rovnováhe medzi štátom a národom, medzi *demos* a *ethnos*, medzi vládou zákona a vôľou ľudu. Toto zlyhanie nebolo len dôsledkom vonkajšieho tlaku kapitalizmu na národný štát, ale predovšetkým dôsledkom jeho vnútorných protirečení, ktoré v určitej historickej konštelácii vyústili v totálne panstvo (por. Bonacker, 2009, s.193). Depolitizácia ako dôsledok kapitalizmu a európskej konštrukcie národného štátu tak v celom svete vytvorili možnosti postupnej straty verejnej slobody. Tým padli najdôležitejšie bariéry proti totálnemu panstvu.

Deštrukcia politična. Analýze totalitarizmu venovala Arendtová svoje prvé veľké dielo *Pôvod totalitarizmu*, ktoré bolo vydané v New Yorku v roku 1951. Karl Jaspers vo svojom úvode pre nemecké vydanie v roku 1954 napísal, že je to kniha, ktorá celkom novým spôsobom ukazuje, že „národný socializmus a boľševizmus sú niečím oveľa viac ako despocia a tyrania.“ Autorka skúma „predpoklady, podmienky a cesty, ktoré tento fenomén umožnili“ (Arendtová, 1995, s. VI a VII). Názov *Pôvod totalitarizmu* je vlastne druhým názvom knihy, ktorú Arendtová pôvodne chcela nazvať *Bremeno nášho času*. Podstatným je, že kniha o totalitarizme sa stala „východiskom celého jej diela“ (Sontheimer, 2013, s.70). Význam Arendtovej práce nespočíva len v tom, že nás učí prečo a kde sa mohli národný socializmus a stalinizmus stať v doterajších dejinách nevídaným politickým javom, ale predovšetkým v tom, ako bolo možné, že moderná masová spoločnosť túto celkom novú formu násilnej moci, ktorá politiku totálne deštruovala, zapríčinila.

Hannah Arendtová ako jedinečná mysliteľka nemala vo svojej analýze totalitarizmu ctižiadosť súťažiť s etablovanými historikmi a politológmi. Jej ponímanie politickej vedy svojím spôsobom nekonvenovalo zaužívaným akademickým normám a pravidlám. Preto neopisovala ako historik krok za krokom dejiny vzniku totalitarizmu a nehľadala násilnú kontinuitu medzi minulosťou a súčasnosťou. Dokázala sa vyhnúť tejto pasci historického chápania a zdôrazňovala, že budúcnosť je radikálne neurčiteľná. Tvrdila, že keď budeme medzi súčasnosťou a minulosťou vidieť len vynútenú kontinuitu, nikdy nedospejeme k poznaniu nových fenoménov. Vo svojej metóde popisu prvkov a pôvodu totálneho panstva

preto nepoužívala historické prístupy, ale základné kategórie, ktorými boli pojmy „konfigurácie“ a „kryštalizačné formy prvkov.“ Z tohto dôvodu nenapísala obsiahle dejiny totalitarizmu od jeho vzniku až do dvadsiateho storočia, ale záujem sústredila na poznanie historických fenoménov, ktoré podstatným spôsobom prispeli k jeho vzniku. Zastávala názor, že opis historických udalostí na základe kategórie kauzality je neadekvátnym a falošným prístupom. Prvky totálneho panstva, ktoré analyzovala na príklade antisemitizmu a imperializmu v dvoch prvých častiach práce, nechápala ako determinujúce príčiny totalitarizmu, ale ako niečo, čo v určitej forme kryštalizuje a čo môžeme spoznať až keď sa to stane. „Udalosť sa objasní vlastnou minulosťou, ale nikto ju nemôže z nej odvodzovať.“ To bol zjavný obrat od obvyklej historickej metódy. V úvode k nemeckému vydaniu knihy sa k cieľu svojho diela vyjadrila týmito slovami: „Kniha pojednáva o pôvode a prvkoch totalitného panstva, ktoré sa prejavili, ako verím, v novej „forme štátu“ v Tretej ríši a v boľševickom režime. Ich príčiny spočívajú v zániku a rozpadu národných štátov a v anarchistickom nástupe modernej masovej spoločnosti. Prvky, ktoré tento proces rozpadu uvoľnili sú v ich historickom vývoji skúmané v prvých dvoch častiach a v tretej časti je analyzovaná ich totalitná kryštalizačná forma. Historické zobrazenie v prvých dvoch častiach úmyselne nepredstavuje... dejiny antisemitizmu alebo nové dejiny imperializmu. V ich vývoji je dôležité len to, čo sa na jeho konci ukázalo byť rozhodujúcim a to čo pri analýze poslednej časti nemôžeme obísť“ (Arendtová, 1955, s. XII).

Arendtová za východisko svojej teórie totalitarizmu považovala pojem totálneho panstva ako špecifickej a historicky jedinečnej štátnej formy. Rozlišovala medzi štyrmi historicky známymi štátnymi formami - tyraniou, monarchiou, republikou a totálnym panstvom. Pri charakterizovaní jednotlivých štátnych foriem vychádzala, v duchu Montesquieho tradície, z dvoch základných hľadísk: po prvé, zo štruktúry, povahy, obsahu, náplne a podstaty danej formy, po druhé z jeho princípov, hybných síl, ktoré utvárajú vnútornú dynamiku danej formy štátu. Štruktúra tyranie spočíva na svojvôli a despocii kde sa uplatňuje autorita jednotlivca. Vládca svoju autoritu odvodzuje z toho, že zastupuje a reprezentuje božiu vôľu, ktorá nemá žiadnu politickú väzbu. Statočnosť a česť sú hlavnými zásadami monarchistickej štátnej formy. Republikánska formy vlády je naproti tomu svojou štruktúrou založená na zákonnosti, ktorá politické panstvo viaže ústavou. Občania realizujú svoje záujmy sami vo verejnom prostredí. V republike je moc manifestáciou spoločnej vôle vytvárať alebo meniť politické inštitúcie, ktoré nie sú ničím iným ako výrazom intersubjektívneho pochopenia občanov. Arendtová chápe republiku ako politickú štátnu

formu v ktorej autonómia politična umožňuje, aby legitimita panstva chránila priestor pre politické konanie ľudí uskutočňovaného na základe pozitívnych zákonov a ...„nemenného *ius naturale* alebo večných božích príkazov vo forme noriem toho, čo je, a čo nie je správne. Len v týchto normách, v súbore pozitívnych zákonov každej krajiny, dosahujú *ius naturale*, alebo božie prikázania svoju politickú realitu“ (Arendtová, 1996, s. 626).

Totálne panstvo je naproti tomu nielen apolitické ako tyrania, ale predovšetkým antipolitické, resp. zamerané proti političnu. Na miesto pozitívneho práva a principiálnej možnosti jeho zmeny, totálne panstvo prináša zákon prírody (národný socializmus) alebo dejiny (stalinizmus), ktoré sa stávajú jediným zdrojom legitimacy. Totálne panstvo tak etabluje akýsi metazákon, ktorý isté nedostatky spravodlivosti, vlastné pozitívnemu právu, nahradzuje absolútnou a nemeniteľnou vládou zákona dejinného alebo prírodného. „V politickom celku totalitného režimu zaujíma miesto pozitívnych zákonov totálny teror... Teror je realizáciou zákona pohybu; jeho hlavným cieľom je umožniť prírodným alebo historickým silám, aby slobodne zmietali ľudstvom, bez toho, že by im prekážalo nejaké spontánne ľudské konanie. Ako práve taký usiluje teda teror o „stabilizáciu“ ľudí, aby tak oslobodil sily prírody alebo dejín... Teror ako uskutočňovanie zákona pohybu, ktorého najkrajnejším cieľom nie je blaho ľudí alebo prospech jedného človeka, ale riadená výroba ľudstva, eliminuje jednotlivca v záujme druhu, obetuje „časti“ v záujme „celku“ (Arendtová, 1996, s. 627).

Podstatným v totalitnom systéme nie je to, že sa snaží obmedzovať a rušiť základné slobody, ale, že sa usiluje odstrániť „zo srdca človeka lásku k slobode.“ Nástrojom, ktorý zaisťuje oddanosť totálnemu panstvu je ideológia, ideologický spôsob myslenia, ktorý zaisťuje totálny výklad minulosti, poznanie prítomnosti a spoľahlivú predpoveď budúcnosti. „Ideologický spôsob myslenia radí fakty do celkom logického poriadku, začínajúceho u axiomaticky prijatej premisy, od ktorej všetko ostaté odvodzuje...ako náhle má ideologický spôsobom myslenia ustanovenú premisu, svoj východiskový bod, skúsenosti sa ho už nijako nedotýkajú a tiež je realitou celkom nepoučiteľný“ (Arendtová, 1996, s. 635).

Totálne panstvo týmto deštruuje práve to, čo znamená autonómia politična: možnosť začať niečo nové na základe spoločného a slobodného rozhodnutia. Arendtová popisuje túto skutočnosť v symbolickej rovine. Kým symbolom verejného a slobodného priestoru a autonómie politična je republikánska ústava, potom koncentračné tábory ako centrálna inštitúcia totálneho panstva sú symbolom zničenia slobody. Napriek všetkým rozdielom medzi oboma historickými formami totálneho panstva, medzi národným socializmom a stalinizmom, vidí Arendtová ich spoločnú črtu v tom, že depolitizáciu a deštrukciu politična uskutočnili prostriedkami teroru a ideológie. V totálnom štáte strácajú individua svoju

politickú autenticitu v prospech ideológie, ktorá viaže ich existenciu na spoločný svet. „Depolitizovaná“ totalitárna politika vytvára podmienky pre nové chápanie a realizovanie moci, v ktorom už ľudia nekonajú, ale sú len riadenými objektmi mocenskej manipulácie. V tomto kontexte napokon dochádza k slávnej „banalite zla,“ v ktorej sa páchatelia stávajú sami nositeľmi a vykonávateľmi zákonov.

Je podivuhodné, že Arendtovej kniha o totalitarizme vydaná v roku 1951 zanechala v politických a historických diskusiách o modernom svete a jeho ohrozeniach stopy až do dnešných dní. Britský politológ B. Crick, ktorý patrí ku kritikom, ale i obdivovateľom Arendtovej, obdivuhodnosť prínosu knihy charakterizoval slovami: „Mnohí opísali omnoho jasnejšie dynamiku moderného despotizmu, príčiny a podstatu fašistických a komunistických koncentračných táborov... ako i základné predpoklady európskej myšlienky občianskej republiky a jej hroziaceho rozpadu v individualistickú konzumnú mentalitu. Avšak nikto iný ako Hannah Arendtová sa tak veľmi nezaslúžil objasniť väzby medzi rozličnými fenoménmi a nastaviť zrkadlo európskej civilizácie, aby spoznala svoje chyby a dostala možno poslednú šancu zabrániť... deštrukcii občianskeho ducha a verejných hodnôt.“ (Crick, 2001, s. 93).

Úvahy o moci, revolúcii a slobodnom republikanizme

Arendtová bola presvedčená, že po skončení totalitného panstva nastúpi nová perspektíva, ktorá bude znamenať nový politický začiatok. Margareta Canovanová, ktorej vďačíme za jedinečnú a najobsiahlejšiu interpretáciu Arendtovej politickej teórie sa domnieva, že kniha o totalitarizme je kľúčovým dielom jej neskorších úvah o moci, revolúcii a demokratickom politickom poriadku. Podľa Canovanovej hlbšie štúdium Arendtovej teórie totalitarizmu nám ukáže, že jej myslenie sa pohybovalo medzi dvomi protikladnými alternatívami, ktoré nám mali dať odpoveď na dilemu moderného ľudstva. Na jednej strane, a to nám totalitarizmus dokumentoval v najextrémnejšej podobe, pokus ľudí maximalizovať svoju moc a minimalizovať svoju zodpovednosť vedie k strate vzájomného rešpektu, k rozličnosti a slobode ľudí. Na strane druhej je alternatíva, podľa ktorej ľudia uznávajú svoju pluralitu a rozličnosť, rešpektujú svoju slobodu politicky konať a myslieť a prijímajú spoločnú zodpovednosť za vybudovanie sveta spočívajúceho na ľudských zákonoch (por. Canovanová, 1992, s. 62).

Moc a násilie. Zabrániť návratu totalitného panstva a nebezpečenstvu depolitizácie je možné len rehabilitáciou politiky ako verejného priestoru, ktorá sa musí začať našim premýšľaním o autonómii politična vo východiskovom bode, aký predstavuje antická polis